

מרכז דלמן בית-כנסת

מרכז דלמן ש"ר

מרד בר-כוכבא

התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

סוגיות בתולדות עם ישראל

לקט מאמרים

מרד בר-כוכבא

ערך: אהרן אופנהיימר

מרכז זלמן שזר להעמקת התודעה ההיסטורית היהודית

החברה ההיסטורית הישראלית

ירושלים,

סדרת סוגיות בתולדות עם ישראל

מ פ ר ס ו מ י מ ר כ ז ז ל מ נ ש ז ר

המערכת: פרופ' מנחם שטרן (יו"ר), פרופ' שמואל אטינגר,
דר' ראובן בונפיל, צבי יקותיאל, י' יוסף כהן, דר' שלמה נצר

מרכז המערכת: יצחק כהן

מאמרים ה; יח תורגמו מאנגלית בידי מזל כהן
מאמר ט תורגם מהונגרית בידי רב קווסטלר
מאמר יא תורגם מצרפתית בידי עליזה נצר
מאמר טו תורגם מאנגלית בידי אירית סיון

הדפסה ראשונה — מאי 1980

הדפסה שנייה — דצמבר 1980

הדפסה שלישית — ינואר 2007

כל זכויות התרגומים לעברית שמורות למרכז זלמן שזר

Printed in Israel, 1980.

ISSN 0333-5062

תוכן העניינים

הקדמה	7
א. אהרן אופנהיימר — מרד בר־כוכבא — ייחודו ומחקרו	9
ב. גדליהו אלון — מלחמת בר־כוכבא מתוך: תולדות היהודים בארץ־ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, חלק ב', תשל"א, עמ' 16–47; 263; הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל־אביב	23
ג. משה דוד הר — סיבותיו של מרד בר־כוכבא מתוך: ציון מ"ג (תשל"ח), עמ' 1–11; הוצאת החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים	57
ד. יעקב משורר — מטמון המטבעות באזור הר חברון מתוך: הר חברון — לקט מאמרים, תשל"ל, עמ' 67–68; הוצאת המדור לידיעת הארץ בתנועה הקיבוצית, תל־אביב	69
ה. א' מרי סמולוד — החקיקה של הדריאנוס ושל אנטונינוס פיוס לאיסור המילה מתוך: LATOMUS, 18 (1959), pp. 334–347; 20 (1961), pp. 93–96; הוצאת La Société d'Études Latines de Bruxelles	71
ו. יוסף גייגר — הגזירה על המילה ומרד בר־כוכבא מתוך: ציון מ"א (תשל"ו), עמ' 139–147; הוצאת החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים	85
ז. ברוך ליפשיץ — לגיונות רומיים בארץ־ישראל מתוך: ידיעות החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, כ"ג (תשי"ט), עמ' 53–67; הוצאת החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, ירושלים	95
ח. אלכסנדר שייבר — הקשרים הקדומים ביותר בין ארץ הגר וארץ־ישראל מתוך: ספר היוכל ליצחק בער, תשכ"א, עמ' 99–101; הוצאת החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים	111
ט. אברהם ביכלר — השתתפותם של השומרונים במרד בר־כוכבא מתוך: Magyar-Zsidó Szemle, vol. XIV (1897), pp. 36–47	115
י. שמואל ספראי — מן המבוא מתוך: רבי עקיבא בן יוסף — חייו ומשנתו; ספריית 'דורות', 31, תשל"א, עמ' 29–33; הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים	123
יא. פ. בנואה, י. מיליק, ר. דה־וו — טקסטים עבריים וארמיים ממערות ואדי מורבעאת מתוך: Les Grottes de Murabba'at, [DJD] Vol. II, 1961, pp. 118–133; הוצאת Oxford University Press	129

- יב. יגאל ידין — מכתבי בריכוכבא (מתוך מחנה ד')
מתוך: מערות מדבר יהודה, חלק א', תשכ"א, עמ' 53–62;
הוצאת החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים. 149
- יג. אריה קינדלר — מטבעות מלחמת בריכוכבא
מתוך: 1. The Dating and Meaning of Ancient Jewish Coins and Symbols, 1958, pp. 62–80;
הוצאת החברה הנומיסמטית הישראלית.
2. מטבעות ארץ-ישראל; אוסף בנק ישראל, תשל"א, עמ' 58–68;
הוצאת 'כתר', ירושלים. 159
- יד. גדעון פרסטר — פסל-ברונזה של הדריאנוס עוטה שריון
מתוך: קדמוניות, שנה ח', חוב' 2–3, תשל"ה, עמ' 38–40;
הוצאת החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים. 179
- טו. ו.ד. קארול — ביתר ושרידיה הארכיאולוגיים
מתוך: 1. AASOR 5(1923–1924), pp. 77–103;
הוצאת אוניברסיטת משיגן, ארצות-הברית. 183
- טז. שאל ליברמן — רדיפת דת ישראל
מתוך: ספר היוכל לכבוד שלום בארון, חלק עברי, תשל"ה, עמ' רי"ג–רמ"ה;
הוצאת האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות. 205
- יז. שמואל קרויס — עשרה הרוגי-מלכות
מתוך: השלח מ"ד (תרפ"ה), עמ' 10–22, 106–117, 221–233. 239
- יח. שמעון אפלכאוס — המצב האגררי לאחר חורבן בית-שני
מתוך: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, 1977, pp. 385–395;
הוצאת Walter De Gruyter, Berlin. 277
- יט. שמואל ספראי — סיקריקן
מתוך: ציון, י"ז (תשי"ב), עמ' 56–64;
הוצאת החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים. 287
- כ. דוד רוקח — הערות כוזביות
מתוך: תרביץ, ל"ה (תשכ"ו), עמ' 122–131;
הוצאת המכון למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית, ירושלים. 297
- מפה — פרובינקיה יודיאה בזמן מרד בריכוכבא אחרי עמוד 128

הקדמה

קובץ מאמרים זה מבקש לייצג חתך של הבעיות הכרוכות במחקרו של מרד בר־כוכבא וגישות שונות לפתרונן.

מאמרו של העורך מבקש לפרוש רקע לייחודו של מרד בר־כוכבא ולמחקרו, תוך התייחסות לבעיות הדנויות במאמרים השונים הנכללים בקובץ. הפרק מתוך ספרו של ג' אלון כולל את הרצאותיו על המרד ויש בו משום סקירה כללית של המרד ושל הבעיות המתעוררות לגביו.

מאמריהם של מ"ד הר, י' משורר, גב' מ' סמולוד (תורגם מאנגלית) וי' גייגר — עוסקים בנושאים שונים המבררים את הסיבות הישירות למרד. מאמריהם של, ב' ליפשיץ וא' שייכר יש בהם עניין לשאלת הכוחות הרומיים, שמישמתם היתה דיכוי של המרד.

מאמרו של א' ביכלר (תורגם מהונגרית) מתייחס לשאלת חלקם של השומרונים במרד בר־כוכבא.

הקטע מתוך המבוא לאוסף המקורות על רבי עקיבא, שההדיר ש' ספראי, עוסק בחלקו של רבי עקיבא במרד בר־כוכבא ובמותו על קידוש־השם.

הממצא הארכיאולוגי הזורע אור על מרד בר־כוכבא נידון בפרק מתוך ספרם של בנואה, מיליק ודה־וו (תורגם מצרפתית), העוסק באגרות מואדי מורבעאת; בפרק שנכתב על־ידי י' דין בסקר 'מערות מדבר יהודה', העוסק באגרות מנחל חבר; במאמרו של א' קינרלר (תורגם בחלקו מאנגלית ובחלקו נכתב במיוחד לצורך קובץ זה), המפרט את הממצא הנומיסמאטי שיש לו משמעות לגבי המרד; במאמרו של ג' פרסטר, הן בפסל של הדריאנוס שנתגלה באזור תל שלם; ובמאמרו של ד' קארול (תורגם מאנגלית), הסוקר את השרידים המצויים בביתר.

מאמריהם של ש' ליברמן וש' קרויס עוסקים בתוצאות המרד — רדיפות, גזירות־שמד והמסורות בדבר עשרת הרוגי מלכות.

מאמריהם של ש' אפלכאום (תורגם מאנגלית), ש' ספראי וד' רוקח, החותמים את הקובץ, עוסקים בשאלות הנוגעות לבעלות על הקרקע בארץ־ישראל, שאלות שיש להן השלכה אפשרית לסיבות מרד בר־כוכבא ולתוצאותיו.

המפה המצורפת לקובץ נועדה לשקף את הישובים המרכזיים ואת הדרכים הרומיות בארץ־ישראל בזמן מרד בר־כוכבא, עד כמה שאלה ידועים לנו בבירור.

יש להזכיר גם ספרים שלא נכללו בקובץ זה מפאת קוצר היריעה ומאמרים אשר הופיעו לאחר שהקובץ נמסר לדפוס.

בספרו של א' שירר, במהדורתו האנגלית המעודכנת בידי ג' ורמס ופ' מילר, מופיעה סקירה על חולדות מרד בר־כוכבא, המלווה בביבליוגרפיה — E. Schürer (Revised and Edited by G. Vermes and F. Millar), *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, I, Edinburgh 1973, pp. 534–557.

ספרו של ש' ייבין סוקר בהרחבה את מרד בר־כוכבא ובנספחיו מצויים מקורות מן הספרות התלמודית, מהכרוניקה השומרונית, מההיסטוריונים הקלאסיים ומאבות הכנסיה — ש' ייבין, מלחמת בר־כוכבא, ירושלים 1957.²

המחקר השלם האחרון, המתייחס למרד בר־כוכבא על היבטיו השונים, הוא ספרו של

ש' אפלבוואם — S. Applebaum, *Prolegomena to the Study of the Second Jewish Revolt* (A.D. 132–135), British Archaeological Reports – Supplementary Series 7, Oxford 1976.

שני מאמרים חדשים, שנכתבו שניהם בידי ב' איזק וי' רול, שופכים אור חדש על פרישת הלגיונות הרומיים בארץ בימים שבין פולמוס של קיטוס לבין מרד בר־כוכבא: B. Isaac & I. Roll, 'Judaea in the Early Years of Hadrian's Reign', *Latomus* XXXVIII (1979), pp. 54–66. B. Isaac & I. Roll, 'Legio II Traiana in Judaea', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 33 (1979), pp. 149–156. זכות נעימה היא לי להודות נאמנה לש' ספראי, שהגה את רעיון הקובץ הזה והשתתף בקביעת תוכנו; לי' צפריר וי' בן־שלום, שיעצו לגבי תרגום מונחים מקצועיים לעברית; לד' אלון וי' טפר, שפתחו בפנינו צפונותיהן של המחילות באזור אמציה־להב, אשר סביר לקשרן לפרשת המרד; ואחרון אחרון, תודה מאליפה לב' איזק, שסייע ככל שנתבקש, ואף מעבר לכך, בכל מעשה הקובץ.

א' אופנהיימר

אוניברסיטת חל־אביב, תש"ם

מרד בר-כוכבא — ייחודו ומחקרו

מרד בר-כוכבא, שאירע בשנים 132–135 לספירה, הוא הניסיון הרציני האחרון להחזיר את העצמאות של עמ-ישראל בארצו, עד להקמתה של מדינת-ישראל. המרד מתאפיין באחדותו של העם ובהתלכדותו סביב הנהגתו של בר-כוכבא, בניגוד למלחמות-האחים ולמאבקים על ההנהגה שציינו את המרידות הקדמות שאירעו בימי הבית השני. כתוצאה מכך היה זה מרד רב עוצמה מבחינת מספר משתתפיו וכוחם, ועל-מנת לדכאו נאלצו הרומאים להביא לארץ יחידות משמונה עד תשעה לגיונות ויחידות-עוזר רבות, שקובצו מרחבי האימפריה, ואת גדול מצביאיהם: יוליוס סוורוס, נציב בריטניה, ולא עוד אלא שככל הנראה שימש הדריאנוס הקיסר עצמו במשך זמן מה בתור מפקד של כוחות רומא. אף תוצאותיו של מרד זה היו קשות יותר משל קדמיו, לא רק מבחינת מספר ההרוגים, הפצועים והשבויים שנמכרו לעבדות, אלא גם בשל גזרות השמד וקידוש-השם שבאו כעקבותיו, ובשל המשבר הכלכלי העמוק, תוך הידלדלות יישובית של יהודה והעתקת המרכז לגליל, ותנועה חוקה של ירידה מארץ-ישראל לתפוצות.

למרות העובדות הנזכרות קופח מרד זה בידי המחקר ההיסטורי, ורק בשנים האחרונות קיבל העיסוק בו תנופה, לא מעט בשל גילויין של אגרות בר-כוכבא. אי-שימת הלב הראויה למרד בר-כוכבא נעוצה בשני גורמים:

הראשון — אין בידינו שום יצירה ספרותית-היסטורית מימי המרד, המתארת אותו מכלי ראשון. לשון אחר: מרד זה לא נתברך ביוסף בן מתתיהו משלו, שנתן בספריו תיאור מקיף ומשמעותי של המרד ברומאים בשנים 66–73 לספירה, אשר במהלכו חרב בית-המקדש. העדרו של מקור כזה מאלץ את המחקר לשחזר את מרד בר-כוכבא מפסיפס של עדויות חלקיות וקטועות, לעיתים סותרות ופעמים מגמתיות, המצויות בספרות התלמודית, בכתביהם של סופרים רומיים, בדבריהם של אבות-הכנסיה ובכרוניקות השומרוניות, ולשבץ בהן את המשתמע מן הממצא הארכיאולוגי. כל אלה יחד אין בהם כדי לתת תמונה ברורה ומלאה של מהלך המרד או לפתור באופן חד-משמעי בעיות קרדינליות, כמו היקפו הטריטוריאלי של מרד בר-כוכבא, גורלה של ירושלים בעת המרד, האם נבנה בית-המקדש, ועוד.

הגורם השני — מקובל היה לראות את ראשיתה של תקופת הגלות בתולדות ישראל בחורבן הבית השני. השקפה זו היא בעלת יסודות אפולוגטיים, הנעוצים ברצון החוקרים הנוצרים-פרוטסטנטים, בני המאה הקדמת וראשית המאה הזאת, להציג את חורבן הבית השני כעונש לעם-ישראל, ובמקביל לו — את הופעת הנצרות כממשיכתה הנאמנה של

היהדות. מובן כי השקפה כזו לא אפשרה לעסוק במרד בר־כוכבא ולהדגישו, שכן מרד זה מבטא אקטיביות מדינית וצבאית מרשימה, שישים ושתיים שנה בלבד לאחר חורבן הבית. האמת היא, כי בתקופה שלאחר חורבן הבית השני, רבים מאפייני התורות מסימני הגלות. במיוחד אמורים הדברים לגבי מוסדות ההנהגה־העצמית, שהיו נתונים בידי החכמים וניהלו את חיי האומה לא רק מהבחינה הדתית, אלא גם מהבחינות הכלכלית והתרבותית, והיוו כתוצאה מכך הנהגה לאומית ממדרגה ראשונה, שהיתה אפילו בעלת הגמוניה מסוימת על יהודי התפוצות. הנהגה זו עשתה רבות לשיקומו של העם לאחר חורבן הבית, תוך מילוי החלל הריק שנפער כתוצאה מחורבן זה, ואפשרה בכך חיים דתיים־לאומיים ללא ירושלים והמקדש. איחודו של העם במרד בר־כוכבא ועוצמתו הצבאית והמדינית של המרד מהווים את שיאו של תהליך זה ומשקפים את חיוניותו של העם ברורות הראשונים. שלאחר חורבן הבית השני.

ברקעו של מרד בר־כוכבא עומדת אי־ההשלמה עם השלטון הרומי. במשך ימי הבית השני ובתקופת המשנה לא העניקו עם־ישראל ומנהיגיו מעולם לגיטימציה לשליטה נוכרית בארץ־ישראל. גובי המיסים למען השלטונות הם "אנסים" ומחכירי הקרקעות מטעמם קרויים "מציקים". במקרה שבו מוכרים השלטונות קרקע שהופקעה על־ידם, חל דין הסיקריקון, הקובע כי רק בעל הקרקע המקורי זכאי לקנותה. בכך העדיפו החכמים את דחיית השלטונות ושלילת חוקיותם על יישובה של ארץ־ישראל, שנחשב בעיניהם לערך עליון. תהינה הסיבות הישירות למרד בר־כוכבא אשר תהינה, הרי ביסודו מונחים סירובו של עם־ישראל להשתלב במשטר ההלניסטי־רומי, רצונו לשמור על ייחודו ושאיפתו לעצמאות.

בין 'פולמוס של קיטוס' למרד בר־כוכבא

המפתח להבנת גורמיו של מרד בר־כוכבא נעוץ ללא ספק בראייה נכוחה של תולדות ארץ־ישראל בשעת מרד התפוצות בימי טראיאנוס (115–117 לספירה), בימים שבינו לבין מרד בר־כוכבא (117–132 לספירה) ובירידה לעומקה של מדיניות הדריאנוס בפרובינקיות בכלל ובארץ־ישראל בפרט. אך דא עקא — על הנושאים הנוכרים מרחפים סימני־שאלה רבים.

זה מכבר רווחת במחקר הסברה כי מרד התפוצות בימי טראיאנוס קשור — לפחות במצרים, בקיריני ובלוב — בהתלהבות משיחית ובתקוות לגאולה. המקורות מזכירים במפורש דמות משיחית שעמדה בראש המרד בקיריני ועברה משם למצרים. בכך נמתחים קווי דמיון עמוקים בין מרד התפוצות לבין מרד בר־כוכבא, שכן אופיו המשיחי הבולט של מרד בר־כוכבא אינו זקוק להוכחה. הקירבה היחסית בזמן שבין שתי המרידות ושוורשיהן הדומים, מחזקים את שאלת הזיקה שביניהן. קדמת לכך הבעיה: היאך אירע שבזמן מרד התפוצות מתרחשות בארץ־ישראל ככל הנראה רק תופעות ספוראדיות של טרור ומרד, הקרויות בשם "פולמוס קיטוס", על שם לוסיוס קיאיטוס, שנטל חלק בדיכוי האכזרי של המרד במסופוטמיה והחמנה לאחר־מכן לנציבה של ארץ־ישראל. לעומת זאת, דווקא בימי שלטונו של הדריאנוס — שפקד להוציא להורג את קיאיטוס ומקובל לראותו כקיסר נאור ושואף־שלום, הנסוג עד לפרת על־מנת להשיב על כנו את השלום עם הפרתים — פרצה בארץ־ישראל מלחמת בר־כוכבא.

בספרות התלמודית מוצג הדריאנוס מחד גיסא בתור קיסר תאב־דעת, המשוחח עם רבי יהושע בן חנניה ומתחקה על מהותה של היהדות, ומאידך גיסא מקללים אותו בכינוי "שחיק